

ПРЕДМЕТ ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕВІРКИ

THE SUBJECT OF TESTIMONIES OF THE VICTIM, FEATURES OF THEIR VERIFICATION

Степанов О.С.,
к.ю.н., доцент,

заступник директора інституту післядипломної освіти
Національна академія внутрішніх справ

Сольонова О.О.,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджено предмет, поняття та значення показань потерпілого як самостійного виду процесуального джерела доказів. Розкрито його значення і місце в системі кримінально-процесуального доказування. Проведено змістовний аналіз норм КПК України, що регламентують процесуальний порядок надання показань потерпілим у кримінальному провадженні.

Ключові слова: показання потерпілого, допит потерпілого, докази, джерело доказів, фактичні дані, обставини у кримінальному провадженні.

В статье исследованы предмет, понятие и значение показаний потерпевшего как самостоятельного вида процессуального источника доказательств. Раскрыто его значение и место в системе уголовно-процессуального доказывания. Проведен содержательный анализ норм УПК Украины, регламентирующих процессуальный порядок дачи показаний потерпевшим в уголовном производстве.

Ключевые слова: показания потерпевшего, допрос потерпевшего, доказательств, источник доказательств, фактические данные, обстоятельства в уголовном производстве.

An object, concept and value of testimonies of the victim, is investigational in the article, as an independent type of judicial source of proofs. Their values and place are exposed in the system of the criminal procedure proving. A meaningful analysis of norms of the Criminal Procedure Code was conducted, that regulate the judicial order of grant of testimonies to the victims in criminal proceedings.

Criminal process, as one of social regulators of the public relations sanctioned by the state to a full degree must fulfill the higher constitutional position, that were marked. Unlike a previous public policy, today the current legislation of Ukraine takes out on the first plan defense of personality, realization of their rights, freedoms and legal interests, but not a defense of society and the state.

During pre-trial investigation and judicial trial of criminal realization proving occupies a central place in criminal procedure. In the system of types of proofs the special place is occupied by information that exist as testimonies. Forming of testimonies both from gnosiological position and from position of judicial form differs enough from forming of other types of proofs. Despite the fact that data, that is contained in testimonies are the most widespread proofs on majority criminal realizations, concept of testimonies neither in a criminal procedure theory nor in a modern legislation are not clearly defined. Testimonies have a great value for the decision of tasks of the criminal rule-making. In fact most often only on their basis authentic circumstance are established, which are the subject of a research in criminal proceedings. Institute of testimonies, in its modern kind, as a separate structural element of criminal process, is new element for Ukraine, and that is why scientifically not worked out.

It is necessary from the methodological point of view, first of all, analyze the concept of proofs in a criminal process for the proper disclosure of testimony of victim, to investigate and to show correlation of categories «source of proofs», «type of proofs» in the criminal rule-making. It will allow to define the concept of testimonies of victim, and also disclose their value and place in the system of the criminal procedure proving. At the basis of gnosiological description of concept of the proofs are philosophical studies about a reflection, as a display about a common property.

Key words: testimonies of the victim, the victim's interrogation, evidence, source of evidence, evidence that the circumstances in criminal proceedings.

Згідно ст. 7 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошується, що «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом». Конституція України в положеннях ст. 3 закріплює ці засади щодо пріоритету прав і свобод людини та громадянина і зазначає, що їх визнання, дотримання та захист є обов'язком держави, тим самим вказуючи на неприпустимість порушень у будь-якій сфері суспільних відносин [1, с. 3]. Кримінальний процес, як один із соціальних регуляторів суспільних відносин, санкціонованих державою повною мірою, має відповідати зазначеним вище конституційним положенням. На відміну від попередньої державної політики, сьогодні чинним законодавством України виноситься на перший план захист не суспільства і держави, а особистості, реалізації її прав, свобод та законних інтересів. Доказування займає центральне місце в кримінально-процесуальній діяльності під час досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження.

Керуючись законом, на основі зібраних доказів слідчий суддя, суд оцінюють їх і приймають відповідні процесуальні рішення (ухвали, вироки). Показання мають важливе значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що в системі видів доказів особливе місце займають відомості, котрі існують у вигляді показань. Формування показань як з гносеологічної позиції, так і з позиції процесуальної форми достатньо відрізняється від формування інших видів доказів. Незважаючи на те, що дані, котрі містяться в показаннях, являються найбільш розповсюдженими доказами у більшості кримінальних проваджень, поняття показань ні в кримінально-процесуальній теорії, ні в сучасному законодавстві чітко не визначено.

Метою статті є змістовний аналіз норм КПК України, що регламентують процесуальний порядок надання показань потерпілим у кримінальному провадженні.

Науковці з кримінального процесу зробили вагомий внесок в теорію вчення про потерпілого, зокрема такі вчені як: В. І. Галаган, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, О. П. Кучинська, І. І. Потеружа, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал та ін. Однак положення чинного КПК України та збільшення кількості вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів потребують подальшого дослідження.

На сьогодні в юридичній літературі поширеним є розуміння показань як певного повідомлення, зробленого особою в установленому законом порядку. Подібне тлумачення показань можна зустріти в сучасній літературі як стосовно показань свідка, так і у відношенні показань потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого. Показання мають велике значення для вирішення завдань кримінального судочинства, адже найчастіше тільки на їх основі здійснюється достовірне встановлення обставин, які є предметом дослідження у кримінальному провадженні, і з урахуванням останніх до конкретного випадку застосовуються норми кримінального та кримінально-процесуального права. Інститут показань, у його сучасному вигляді, як окремих структурний елемент кримінального процесу, є новим для України, а тому науково не розроблений [2]. Для правильного розкриття сутності показань потерпілого необхідно з методологічної точки зору, насамперед, проаналізувати поняття доказів в кримінальному процесі, дослідити і показати співвідношення категорій «джерело доказів», «вид доказів» в кримінальному судочинстві. Це дозволить визначити поняття показань потерпілого, а також виявити їх значення і місце в системі кримінально-процесуального доказування. В основі гносеологічної характеристики поняття доказів лежить філософське вчення про відображення як загальну властивість матерії. В результаті відображення відбувається залишення слідів будь-якого злочину на предметах матеріального світу і у свідомості людей. За допомогою слідів, що збереглися, можливе встановлення обставин вчинення злочину. Тому працівники органу досудового розслідування повинні виявити, знайти залишені сліди, дослідити їх, привести у належну процесуальну форму, і потім використати в якості доказів у кримінальному провадженні. Як і будь-яке відображення, доказ завжди складається з відображення або способу відображуваного, і форми, тобто способу існування і вираження відображення. Можна сказати, що в доказах повною мірою знаходить свою реалізацію філософський закон єдності форми і змісту. Тому докази в кримінальному процесі не можуть існувати виключно у вигляді свого змісту або у вигляді форми. Для повноцінної структури докази повинні однозначно складатися зі змісту і форми. Так, більшість авторів вважають, що змістом відображення в доказах є «фактичні дані» [3, с. 227].

При цьому необхідно розуміти, що законодавець не випадково визначає докази як фактичні дані, а не факти. Справа у тому, що при розслідуванні та судовому розгляді будь-якого кримінального правопорушення суб'єкти доказування пізнають обставини, що для них мали місце у минулому, тобто здійснюють пізнання опосередковано. У більшості випадків вони стикаються не з самими фактами, а з відомостями про них, які збереглися у пам'яті людей або залишили сліди на предметах матеріального світу [9, с. 181].

«Фактично» буквально означає відображення дійсного стану чого-небудь, відповідність фактам, а термін «дані» – відомості, необхідні для якого-небудь висновку, рішення. Тому при автентичному тлумаченні термін «фактичні дані» являє собою наступне – це «відомості, необхідні для якого-небудь висновку, рішення, котрі відображають дійсність». Значить, «фактичні дані» за своїм етимологічним значенням нічим не відрізняються від «відомостей (інформація)» [4].

Згідно позиції радянського науковця П. П. Сердюкова «Доказами по кримінальній справі являються будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законному порядку органи дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність громадського небезпечного діяння, винуватість особи, яка вчинила дане діяння та інші обставини, котрі мають значення для правильного вирішення справи» [6, с. 3].

Законодавець визначає, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор,

слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. У ч. 2 ст. 84 КПК України зазначено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. У процесуальній літературі поняттям «джерела доказів», «процесуальні джерела доказів» надається різне значення: як форма, вид доказів, засоби доказування, носії інформації. В ч. 1 ст. 84 КПК України йдеться про фактичні дані, наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Вони відображають зміст та об'єктивну основу доказів. Під показаннями, речовими доказами, документами, висновками експертів слід розуміти процесуальні джерела, тобто матеріальну форму, в якій містяться і за допомогою якої передаються фактичні дані. Такі джерела гарантують отримання найбільш повних і достовірних фактичних даних, що є важливою умовою допустимості доказів. З урахуванням цього, під доказами у кримінальному процесі слід розуміти єдність фактичних даних і їх процесуальних джерел. Залежно від способу і процесуального режиму отримання і їх характеру законодавець сформулював конкретну вимогу про те, що доказами можуть бути тільки показання, речові докази, документи, висновки експертів, незалежно від того, чи вони отримані в результаті гласних чи негласних слідчих (розшукових) дій [5, с. 250].

З буквального тлумачення ч. 2 ст. 84 КПК України можна зробити висновок про те, що до одного і того ж виду доказів відносяться об'єднані у відповідних пунктах показання підозрюваного і показання обвинуваченого, показання потерпілого та свідків, висновок і показання експерта, протоколи слідчих і судових дій. Насправді кожна з названих вище категорій утворює абсолютно окремих вид доказів. Дане поєднання і об'єднання не можна вважати вдалим. Цим самим принижується значення і роль кожного доказу і, зокрема, показань потерпілого як самостійного виду доказів. Існує в законі поєднання в окремих пунктах ч. 2 ст. 84 КПК України самостійних видів доказів перетворює одні з них у «придаток» до інших, нівелює значимість і рівність кожного доказу. Тому, на наш погляд, необхідно більш точно визначити ч. 2 ст. 84 КПК України: «До процесуальних джерел доказів відносяться: показання підозрюваного; показання обвинуваченого; показання потерпілого; показання свідка; показання експерта; висновок експерта; речові докази; протоколи слідчих дій; протоколи судових засідань; інші документи».

Кожний доказ має володіти такими ознаками (властивостями): належність та допустимість. У ч. 1 ст. 94 КПК України вказано, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [5, с. 281].

Таким чином, під доказами у кримінальному процесі необхідно розуміти відомості про обставини, що відповідають вимогам належності, допустимості і достовірності, і мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, котрі відповідають встановленій законом процесуальній формі. Наведена конструкція поняття доказів та їх джерел має значення для визначення суті показань потерпілого.

У ст. 95 КПК України зазначено, що показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Термін «показання» означає «свідчення; розповідь» [4]. Разом з тим, на нашу думку, логіка суджень з приводу

форми показань потерпілого в рамках кримінально-процесуального доказування повинна залежати від того, яким чином сприймаються і фіксуються відомості, що повідомляються потерпілим у процесі його допиту.

Слідчий і суддя сприймають вихідну від потерпілого в процесі допиту усну інформацію (відомості) безпосередньо. Опосередкованим шляхом усні відомості потерпілого сприймаються усіма іншими суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Вони можуть оцінити їх тільки ознайомившись з відповідним протоколом допиту потерпілого або протоколом судового засідання, у якому фіксувалися відповідні свідчення. При повторному допиті потерпілого відбувається також безпосереднє сприйняття його усних свідчень.

Показання потерпілого – це дані, повідомлені ним на допиті під час проведення досудового розслідування чи в судовому засіданні. Допит потерпілого повинен проводитись на підставі вимог, зазначених у ст.ст. 224, 225, 353 КПК України [10]. За кримінально-процесуальною природою показання потерпілого багато в чому схожі з показаннями свідка. Зміст показань потерпілого має певні особливості. Вони в більшості випадків пов'язані з обставинами злочинного посягання (місцем, часом, способом вчинення злочину, особою, що його вчинила тощо). Значимим може бути і обсяг відомостей про фактичні обставини справи, які відомі лише потерпілому і особі, що вчинила злочин (наприклад, коли злочинне посягання здійснювалось у відсутності інших осіб). Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним при допиті, є невід'ємною частиною його показань. Вони повинні бути зафіксовані в протоколі допиту і підлягають обов'язковій перевірці в процесі доказування. Будь-які показання потерпілого, перш ніж вони будуть використані при прийнятті рішень, повинні бути перевірені. Перевірка здійснюється шляхом співставлення з доказами, які є у кримінальному провадженні. Це дозволяє впевнитись у частковому чи повному збігові показань з іншими доказами [5, с. 288].

Показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів лише для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора. Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситись до відповідного протоколу допиту за умов, що кожен з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлено, зокрема тим, що вони не мають доказового значення в судовому розгляді, а тому їй не має сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами [9, с. 207].

Стаття 58 КПК України визначає, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілою, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Юридична особа, хоча і може бути визнана потерпілим, але у кримінальному провадженні може брати участь лише в особі свого представника – фізичної особи. Однак особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених ч. 5 ст. 95 КПК України. Право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати може реалізовуватися потерпілим у таких напрямках: 1) як конкретний прояв участі потерпілого у доказуванні, яке нерозривно пов'язане із правом подавати докази; 2) як субсидіарне право для підкріплення вимог потерпілого, викладених у його відводах, клопотаннях та при вчиненні інших процесуальних дій. Указане право є диспозитивним і реалізується на розсуд потерпілого, про що свідчить вказівка на право відмовитися давати пояснення та показання [11].

На наш погляд, як самостійний вид процесуальних джерел доказів показання потерпілого характеризуються певними ознаками: це усне або письмове повідомлення; це повідомлення про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; це повідомлення осіб, які є потерпілими відповідно до кримінального процесуального закону; це повідомлення, яке отримують органи досудового розслідування і суд в установленому законом порядку; це повідомлення, зроблене при допиті і зафіксоване в установленому законом порядку в протоколі допиту потерпілого або в протоколі судового засідання.

Ряд авторів стверджує, що показання взагалі і показання потерпілого, зокрема, – лише усні повідомлення. Так, наприклад, Ю. К. Орлов вказує, що показання потерпілого – його усне повідомлення про обставини, що мають значення для справи, зроблене під час допиту і запротокольовані в установленому законом порядку [7, с. 142-143; 9]. Значення показань потерпілого в процесі доказування як одного з видів процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні полягає в тому, що, по-перше, вони є ефективним засобом відстоювання прав та інтересів потерпілого, і, по-друге, за допомогою показань потерпілих встановлюються обставини, що мають значення для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення. У своєму першому значенні свідчення потерпілого є одним з головних засобів реалізації прав та інтересів потерпілого. Вони відіграють важливу роль, яка полягає в тому, що сприяють безпосередній можливості потерпілим вплинути на результат кримінального провадження на свою користь. За допомогою своїх показань потерпілий може вплинути на висновки як органу досудового розслідування, так і суду щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення. Свідчення потерпілого дозволяють йому відстоювати свої права та законні інтереси. У другому значенні свідчення потерпілого виступають важливим засобом встановлення важливих у кримінальному провадженні обставин щодо випадків, коли потерпілий у своїх свідченнях прямо вказує на причетність особи, винної у скоєнні злочину, або ним повідомляються важливі відомості про обставини злочину, дозволяють надалі встановити винувату особу. За допомогою показань потерпілого можуть бути встановлені інші обставини, що підлягають доказуванню. Можливість встановлення за допомогою показань потерпілого з достовірністю обставин кримінального провадження забезпечується також відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України [10, с. 1119].

Чинний КПК України потерпілого відносить до сторони обвинувачення, адже на потерпілого покладається обов'язок довести винуватість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувача. Тому показання потерпілого підлягають ретельній перевірці та оцінці в сукупності з усіма обставинами, встановленими у кримінальному провадженні.

Новелою КПК України є те, що суд може ґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він отримав безпосередньо під час судового засідання, або на тих, що отримані в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не має права ґрунтувати свої рішення на показаннях, наданих слідчому, прокурору, або посилатися на них. Заборона дослідження цих показань у судовому засіданні здається нам необґрунтованою і такою, що не сприятиме встановленню істини у кримінальному провадженні, оскільки потерпілий реалізує своє право давати показання або відмовлятися їх давати, що впливає з такої засади кримінального провадження, як свобода від самовикриття та право не свідчити про близьких родичів та членів сім'ї. Окрім цього, він попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань під час досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Острійчук О. Поняття показань як процесуального джерела доказів у світлі реформування кримінально-процесуального законодавства / О. Острійчук // Правовий тиждень. – 2015. – № 10-11.
3. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая. – М., 1973. – 734 с.
4. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eslovnik.com/>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т.1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блаживський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
6. Сердюков П. П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела / П. П. Сердюков. – Иркутск, 1981. – 84 с.
7. Показания потерпевшего / Уголовно-процессуальное право : Учебник / Под общ. ред. П. А. Лупинской. – 2-е изд. перераб. и доп. – М., 1997. – 475 с.
8. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М., 2009. – 145 с.
9. Кримінальний процес : підручник / Ю. М.Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2014. – 824 с.
10. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
11. Новик В. А. Права потерпілого за новим Кримінально-процесуальним кодексом України / В. А. Новик // Права людини : історія і сьогодення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир : Літописець, 2012. – С. 125–131.